

Αισθητική και λογοτεχνική κριτική

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Ζητήματα λογοτεχνικής κριτικής
Γιάννινα, 1980

Όταν μιλάμε ή γράφουμε για ζητήματα λογοτεχνίας πρέπει να αντιδιαστέλλουμε δύο συγγενείς όρους - τη θεωρία και την κριτική.

Ο πρώτος σημαίνει έρευνα και γνώση ενός αντικειμένου ένα σύστημα ιδεών και αποδείξεων με σκοπό την έρμηνεία του.

Ο δεύτερος την ικανότητα της σύγκρισης, της αξιολόγησης και διαβάθμισης ενός έργου. Για να ασκηθεί η κριτική χρειάζεται οπωσδήποτε θητεία στη θεωρία. Διαφορετικά ήχει παράξενα, γίνεται κοινότοπη, σχεδόν μονοδιάστατη.

Τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα υπάρχει μία τάση ταύτισης των δύο όρων, έτσι ώστε να εκλαμβάνεται θεωρητικό ό,τι είναι κριτικό και το αντίστροφο. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις τα κείμενα από τη μία, παραδείγματος χάριν των Σπανογιάννη, Άγρα, Καραντώνη, από την άλλη των Χουρμούζιου, Βαρίκα όραθετούνται περισσότερο ως αισθητικοποιημένα και κοινωνιολογική αντίστοιχα κριτικά τα οποία γνωρίζουμε από τις αξιολογίες, άναμφισβήτητη, έργασίες πανεπιστημιακών και μη κριτικών.

Τά Ζητήματα λογοτεχνικής κριτικής κρυπτογραφούν τις αναζητήσεις και τό θεωρητικό προσανατολισμό του συγγραφέα τους. Πραγματικά, ο Γιώργος Άραγης επιχειρεί ένα επίπονο όσο και δύσκολο έργο διαφόρων κυρίως έννοιών (γλώσσα, έκφραση, χρόνος, αναζήτηση κλπ.) που χρησιμοποιούνται από τη λογοτεχνική κριτική.

Όστόσο, παρ' ότι επισημαίνει πως δεν έχει αναγνωρισθεί ο ιδιότυπος χαρακτήρας της λογοτεχνικής κριτικής (σελ. 47), εν τούτοις δεν προσδιορίζει, δεν αποσαφηνίζει τον όρο λογοτεχνική κριτική. Δεν λέει ακριβώς τί είναι, ποιές λειτουργίες και

χαρακτηριστικά τη διέπουν κ.ά. ώστε να δίδεται στον αναγνώστη ολοκληρωμένο τό νόημα μιάς φράσης που συνεχώς συναντά στο βιβλίο.

Έξωρα από αυτή τη διαπίστωση, τά θέματα που πραγματεύεται ο συγγραφέας στις επί μέρους ενότητες μπορεί, τίς πιά πολλές φορές, να συγκλίνουν· δεν αποτελούν όμως ένα όλο θέμα με κοινό περιεχόμενο. Έκείνο βέβαια που βγαίνει καθαρά σέ όλο τό βιβλίο είναι ή μεθοδολογία που ακολουθήσε για να πλησιάσει τό αντικείμενό του. Μιά μεθοδολογία ή οποία δίδει προτεραιότητα σέ αισθητικούς-γλωσσικούς κώδικες.

Στήν πρώτη ενότητα - Μέ τό «βλέμμα» πρός τό γεγονός (Μ. Άναγνωστάκης) - ο συγγραφέας πιστεύει πως ή ανάγνωση ενός ποιήματος οδηγεί σέ δύο άκραίες στάσεις καθώς επίσης και σέ πολλές ενδιάμεσες. Στήν πρώτη, ή ποιητής «βλέπει» κι αποβλέπει στήν έκφραση κάποιου βιωματικού ύλικού χωρίς ν' άρνείται τόν υποθετικό άναγνώστη. Άπλως τόν άναστέλλει τήν ώρα τής λογοτεχνικής πράξης. Στή δεύτερη, ή ποιητής δεν «βλέπει» κανένα γεγονός, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι άδειος βιώματος. Προβάλλει πάντως τή φιλαυτία του ή κάποια ιδεολογία, άμεσα ή έμμεσα, με μορφή κάποιου σκηνοθετημένου γεγονότος.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου ο ποιητής ταλαντεύεται ανάμεσα στις δύο άκραίες στάσεις. Παράλληλα ή ποιητής μπορεί να έλέγχει ό,τι δηλώνει με τό κείμενό του. Δεν μπορεί βέβαια να έλέγχει ό,τι ταυτόχρονα υποδηλώνει τό κείμενο.

Στή δεύτερη ενότητα - Η άναγνώριση τής Τατιάνας, προβλήματα αισθητικής μελέτης και κριτικής - ο Γ.Α. σημειώνει τήν άνάγκη (έχοντας ως δάνειο και σύμβολο πρόσωπα του Πούσκιν για τά όποια μίλησε ο Ντστογιέφσκι στή Μόσχα στή 1880) άναγνώρισης τής σύγχρονης ποίησης.

Όσοι λοιπόν δεν προσεγγίζουν τούς σύγχρονους ποιητές δεν άναγνωρίζουν ούτε και τούς παλαιότερους, έστω κι άν τούς εκθειάζουν (σελ. 18). Γιατί είναι γεγονός πως ο περισσότερος κόσμος παραδέχεται καθιερωμένους ποιητές περασμένων εποχών και διατηρεί επιφυλάξεις για τούς σύγχρονους.

Για τό λόγο αυτό έπομένως και ή κριτικός χρειάζεται ν' αύτενεργήσει, να χειραφετηθεί από τίς αύθεντίες, ν' άναγνωρίσει τήν Τατιάνα (δηλ. τό λογοτεχνικό κείμενο) τόσο στήν έπαρχία όσο και στήν Πετρούπολη. Να μη βλέπει ό,τι συντελείται στήν κέντρο αλλά και ό,τι στήν περιφέρεια.

Σάν παράδειγμα μιάς τέτοιας στάσης ή Άράγης

άναφέρει τούς Παλαμά, Ξερόπουλο και Άγρα για τόν Κάλβο, τόν Καβάφη και τόν Καρυωτάκη αντίστοιχα. Πιο πέρα, ή άναγνώριση ενός έργου δεν πρέπει να γίνεται με βάση τίς όμοιότητες που παρουσιάζει με τά προγενέστερά του, διότι άκριβώς τότε υπάρχει μίμηση. Και οι Παλαμάς, Ξερόπουλος, Άγρας έδειξαν με σαφήνεια πως ή άναγνώριση πρέπει να γίνεται με έπαρκεια, με άναλυτικότητα και ακρίβεια.

Τέλος, ένας κριτικός, όταν γράφει για κάποιο βιβλίο βρίσκεται μπροστά σέ μία πράξη άπελευθερωτική και ταυτόχρονα δεσμευτική. Έτσι προκύπτει ένα ζήτημα άυτοελέγχου.

Θεωρώ ότι ή τρίτη ενότητα - Γλώσσα και έκφραση - έχει τίς ρίζες της σ' ένα παλαιότερο κείμενο του Γ.Α., δημοσιευμένο τό 1976 στή «Διαγώνισμα» με τόν τίτλο «Διαβλητά σχήματα». Μόνο που τώρα γίνεται πιο σαφής και συγκεκριμένη ή αντίδιαστολή γλώσσας-έκφρασης.

Ο συγγραφέας θεωρεί τήν πρώτη ως λεξιλόγιο, συντακτικούς-γραμματικούς κανόνες, στερεότυπες φράσεις του προφορικού και γραπτού λόγου.

Τή δεύτερη ως τόν προσωπικό χειρισμό τής γλώσσας που αποβλέπει στήν άπόδοση ενός πρωτογενούς περιεχομένου (σελ. 30). Μάλιστα τή θεωρεί και ως πηγή του περιεχομένου για τόν άναγνώστη.

Εν συνεχεία επισημαίνει τή διττή χρήση τής γλώσσας - λογική, συγκινησιακή - και τίς δύο διαφορετικές μορφές τής έκφρασης, τή διανοητική και τή βιωματική. Όστόσο, άν στον άναγνώστη προηγείται ή έκφραση, στον ποιητή, στο συγγραφέα γενικά, συμβαίνει ακριβώς τό αντίθετο. Η έκφραση ύπαγορεύεται από τό περιεχόμενο. Και είναι ή έκφραση που από τή μία φορτίζει τίς λέξεις, και ως ένα βαθμό τίς διαφοροποιεί, από τήν άλλη δημιουργεί στενούς δεσμούς ανάμεσα στις λέξεις που σχηματίζουν φραστικές ενότητες. Βέβαια, χωρίς τήν ύπαρξη τής γλώσσας είναι άδύνατο να πραγματοποιηθεί ή έκφραση. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι ταυτίζονται αλλά ότι συνδέονται. Συνεπώς είναι άναγκαία ή διάκριση ανάμεσά τους γιατί χρησιμεύει:

α) στή συνεννόηση ανάμεσα στον κριτικό και στον άναγνώστη.

β) στή στοιχειώδη προϋπόθεση για να 'ναι κανείς προίδεασμένος σχετικά με τό ζητούμενο.

Στήν τέταρτη ενότητα - Παιραισθητικά συστατικά - συνεχίζεται, λίγο πολύ, ή προβληματισμός πάνω σούς επίμαχους όρους γλώσσα-έκφραση και πως

οι άσκούντες τή λογοτεχνική κριτική τούς ταυτίζουν. Έκτός τούτου δεν ξεφεύζουν τό θέμα σάν συμβατικό πλαίσιο του περιεχομένου αλλά σάν καθαυτό αισθητικό παράγοντα. Επίσης ένα άλλο στοιχείο, ή τεχνοτροπία, άποτελεί κριτήριό τους για τή θετική ή άρνητική έκτίμηση των κειμένων, άν και ή λογοτεχνία δείχνει μία έφεση χειραφέτησης από τό συμβατικό χαρακτήρα τής τεχνοτροπίας.

Εν συνεχεία ή Γ.Α. δίδει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα παιραισθητικών στοιχείων (κοινόχρηστος χαρακτήρας, εύχερης γενίκευση και άνάλυση κλπ.), έτσι ώστε να διαστέλλονται από τά αισθητικά και να μήν τούς άποδίδεται αισθητική άξια.

«Ο χρόνος θα κρίνει» είναι ή τελευταία ενότητα όπου ο συγγραφέας προσπαθεί να επανεξετάσει και επανατοποθετήσει μία φράση που προφέρεται ή γράφεται με άρκετή επιπολαιότητα, ίσως δέ και με κάποια σκοπιμότητα. Έτσι, έχοντας άποδεικτικά άποκλείσει τούς παράγοντες (άναγνωστικό κοινό, εκδότες και λογοτέχνες) που έχουν σχέση με τό βιβλίο, καταλήγει πως έξ όρισμού οι κριτικοί είναι οι άρμοδιότεροι ν' αξιολογήσουν και ν' άναγνωρίσουν τό έργο. Κι επειδή οι κριτικοί, και γενικά όλοι οι φορείς του βιβλίου, είναι συγκεκριμένα πρόσωπα, συνεπώς ή αξιολόγηση δεν μπορεί να προκύψει από ένα άπόρροιο αύριο. Όταν λοιπόν διατυπώνεται αυτή ή φράση - είτε από ανθρώπους μη κριτικούς είτε κριτικούς - σημαίνει έλλειψη έμπιστοσύνης και προβληματισμού.

Ο Γιώργος Άράγης φωτίζει κατεξοχήν τό αισθητικό ζήτημα (άπό τήν άποψη αυτή διατηρώ και όρισμένες επιφυλάξεις, περισσότερο εμφανείς στήν ενότητα Παιραισθητικά συστατικά) τής λογοτεχνικής κριτικής, κατά τρόπο εύληπτο, σαφή και ακριβή.

Πρόκειται για μία θεωρητική καταγραφή άπόψεων, θέσεων, γνώσεων και συλλογισμών, άποδεικτικά καταχωρημένων, που στόχο τους έχουν όχι μόνο ν' άποκαταστήσουν αλλά και να συστηματοποιήσουν μερικές σταθερές όρολογίες των λογοτεχνικών κειμένων.

Θεωρώ ότι τό βιβλίο εκπληρώνει τούς στόχους του ουσιαστικά και δόκιμα. Μακριά από κάθε είδους έπικίνδυνο έπιστημονισμό, άποκαλύπτει τή δική του αξιολογική μεθοδολογία.

ΚΩΣΤΑΣ ΓΟΥΛΙΑΜΟΣ

σ. 26

«Το πρώτο και Τελευταίο Τεύχος 2
Μηνιαία έπιθεώρηση τέχνης, κριτικής και
κοινωνικής πραγματικότητας. Φεβρουάριος 1982